

УДК 37.017:37(09)

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ ХХ СТОЛІТТЯ

І. Л. Сіданіч

У статті проаналізовано теоретико-педагогічні аспекти духовно-морального виховання дітей у процесі еволюції вітчизняної школи, висвітлено провідні чинники духовно-морального виховання в українській школі ХХ століття, визначено інноваційні ідеї духовно-морального виховання дітей у школах незалежної України, запропоновано висновки історико-педагогічного дослідження проблеми духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі.

Ключові слова: *вітчизняна школа, духовно-моральне виховання, концептуальні підходи, провідні чинники духовно-морального виховання дітей у школі.*

Українське суспільство перебуває у стані переосмислення ідеалів та виховних орієнтирів, оскільки в цьому полягає реальне відродження і подальший розвиток української нації. Нестабільність і суперечливість моральної атмосфери в українському суспільстві зумовили особливу гостроту проблеми духовно-морального виховання підростаючого покоління. Це спонукає до відродження традиційних та пошуку нових засобів духовно-морального виховання дітей в українській школі.

Виховну стратегію Української держави затверджено низкою законодавчих актів, зміст яких спрямовано на утвердження в суспільстві людиноцентричної концепції (сприяння самореалізації особистості, розвитку пізнавальної активності самопізнання свого «я»), антропоцентричної концепції (посилення відповідальності сім'ї за виховання дітей, удосконалення навчально-виховного процесу через упровадження до шкільної практики предметів духовно-морального спрямування).

На духовно-моральне виховання підростаючого покоління орієнтують Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві» (1993 р.); «Про освіту та культурний обмін»; «Релігія та демократія» (1999 р.); Конституція України (1996 р.); Закони України «Про свободу совісті...» (1991 р.), «Про освіту» (1991 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про захист суспільної моралі» (2003 р.). На

цьому наголошується у положеннях Національної доктрини розвитку освіти України в XXI ст., Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), «Діти України», Указі Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян». Відповідно до їхнього змісту, духовно-моральне виховання дітей слід здійснювати на базі синтезу національних і духовних цінностей, забезпечуючи становлення громадянина-патріота України як духовно багатого особистості.

У процесі складних політичних і соціально-економічних перетворень Україна стикнулася з низкою проблем, зумовлених деградацією суспільства у цілому, що позначається на суспільній моралі, а саме: пріоритетом матеріальних цінностей і девальвацією духовних, браком милосердя і взаємоповаги, проявом байдужості й агресивності, культу грошей, сили й влади у відносинах між людьми. Соціальні труднощі й прорахунки в духовно-моральному вихованні дітей стали причиною розвитку певних фрустрацій: наркоманії, алкоголізму, статевої деморалізації, злочинності тощо. Внаслідок засилля телевізійного віртуального простору аморальними сценами насильства, еротики, гонитви за збагаченням, бездуховними й беззмістовними фільмами чи азартними та безвартісними комп'ютерними іграми втрачається інтерес школярів до дитячої, класичної вітчизняної і зарубіжної літератури. Сучасне суспільство нерідко створює культ хибних цінностей: престижність становища, влада над людьми, коштовні речі тощо; активно насаджує егоїстичне бажання витратити щораз менше праці й часу зусиль та отримувати якомога більше власного задоволення.

Духовно-моральне виховання в незалежній Україні адаптується до сучасних реалій, що визначає потребу у розв'язанні правових, етичних, культурологічних, психологічних, педагогічних проблем. Відповідно до ст. 35 Конституції України Церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа – від Церкви. До того ж значення соціального інституту Церкви, її роль у духовно-моральному вихованні молоді, консолідації суспільства, збереженні моральних цінностей зумовлює потребу в розробленні концепції духовно-морального виховання, упровадження предметів духовно-морального спрямування у навчальний процес вітчизняної школи. У Концепції національного виховання (1996 р.) зазначається, що пріоритетним завданням української системи виховання є формування у молоді ідеалів – одного з найважливіших компонентів духовності як кожної особистості, так і всього народу.

Наукове вирішення сучасних завдань системи виховання неможливе без урахування досвіду минулих поколінь, зокрема, тих подій і явищ вітчизняної

історії, які були зумовлені суспільно-політичними, економічними, соціальними та культурологічними чинниками розвитку суспільства. Український історико-педагогічний досвід багатий на теорію і практику національного виховання вітчизняної школи. Визнаючи пріоритет загальнолюдських цінностей в духовному глобалізаційному просторі, учені не заперечують розвитку і збереження національних ідентичностей, що усуває одне з наявних побоювань і протиріч із цього питання – втрату національних самобутностей, національної духовності.

Важливою складовою національної духовності українського народу були релігійні уявлення, педагогічні й антропологічні за своєю сутністю, що зумовлювало значущість духовно-морального виховання у формуванні духовних цінностей і світогляду молодого покоління. Навіть тоді, коли суспільство вбачало переваги атеїзму, в українських родинах панувала духовність, де пріоритетами були духовно-моральні цінності, християнські чесноти тощо.

Наше історико-педагогічне дослідження є теоретичним осмисленням духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі задля подальшого практичного застосування його здобутків. Проблеми вивчення духовно-морального виховання дітей в різні історичні періоди були в центрі уваги вчених – богословів і філософів, істориків і релігієзнавців, філологів і публіцистів, соціологів і психологів, педагогів і громадськості. Переосмислювати значення української школи у духовно-моральному вихованні активно розпочали в Україні з перших років здобуття незалежності. Крім того, більш доступнішим невідомий для громадськості за радянських часів пласт наукових розвідок, теоретичних розробок, методичних матеріалів ХХ ст. У цьому контексті вагомими є дослідження вітчизняних науковців – Л. Баїка, В. Борисенка, Л. Вовк, М. Гараса, М. Грищенко, В. Демчука, П. Дроб'язка, І. Зайченка, М. Євтуха, В. Кременя, Ф. Коляски, Н. Копиленко, В. Коцура, В. Майборода, Ф. Науменка, Н. Ничкало, Л. Потапової, Т. Роняк, В. Смаля, Т. Самоплавської, С. Сочинської, О. Сухомлинської, С. Філоненка, Г. Шевченко, М. Ярмаченка та інших, присвячені різним аспектам актуалізації проблем духовно-морального виховання. Дослідники окреслили і поглибили коло уявлень про специфіку минулого та сучасного національної школи.

Концептуальні засади духовно-морального виховання дітей у період становлення і розвитку вітчизняної школи початку ХХ ст. передбачали неподільний зв'язок морального і духовного виховання, що ґрунтувалося на засадах християнської етики. Виховання об'єктивно зводилося до розвитку

духовних сил особистості, а духовного збагачення, удосконалення і зростання домагалися внаслідок її морального виховання. Теорія духовно-морального виховання на початку ХХ ст. передбачала формування християнського світогляду і відповідних рис характеру, залучення молоді людини до конкретних дій, активної добродійної діяльності [2]. Сутність виховного процесу полягала в опануванні етичних норм, в основу яких покладалась біблійні заповіді. Моральне вдосконалення особистості трактувалось як безперервний процес, що охоплював не конкретно визначений вік, а все життя людини.

Матеріали аналізу наукових праць досліджуваного періоду дають змогу стверджувати, що наукова термінологія щодо духовно-морального виховання перебувала на різних стадіях формування. Аналіз змісту становлення, розвитку і діяльності української школи доводить однотайність вітчизняних учених у поглядах на виховання дітей на початку ХХ ст., стимулювання процесів культурного відродження України. Їхнім наслідком стало формування ідеології боротьби українського народу за збереження своїх прав і обстоювання власних інтересів за різними напрямками розвитку суспільства; збагачення вітчизняної науки новими методами освітньої праці [10]. Визначальними з-поміж них стали цілеспрямований навчально-виховний процес у різних гуртках, секціях, філіях, читальнях, що уможливило підготовку нового покоління еліти; організація науково-методичних з'їздів, конференцій, зібрань. Їхнім наслідком стали нові наукові підходи до розгляду актуальних аспектів тих проблем, що виникали в навчанні й вихованні підростаючого покоління; розвиток видавничої діяльності задля пропагування національної ідеї, розвитку молоді засобами рідної мови, збереження віри і традицій своїх батьків; створення передумов для становлення системи національної освіти, відкриття різноманітних освітніх закладів (гімназії, учительські семінари, фахові школи). Вони забезпечували організацію духовно-морального виховання, заснованого на духовній спадщині українського народу та основних приписах християнської моралі.

Актуальність окресленої проблеми в умовах парадигмальних змін зумовлена наявністю стійких суперечностей і на законодавчому, і на практико-методичному рівнях, зокрема, між:

- широким використанням у педагогічній теорії та практиці понять «духовно-моральне виховання», «духовне виховання», «релігійне виховання» і неточністю їхніх тлумачень у сучасних педагогічних словниках і довідниках;

- об'єктивною необхідністю розвитку національної освіти з урахуванням сучасного досвіду педагогічної думки України щодо духовно-морального виховання дітей і обмеженням умов для його систематичного вивчення та практичного використання в загальноосвітніх навчальних закладах;
- вимогами сучасного суспільства до якісної професійної підготовки вчителя і недостатньою кваліфікацією учительських кадрів, які викладають предмети духовно-морального спрямування;
- ускладненням вимог до навчально-методичних умов функціонування сучасної вітчизняної школи та недостатнім рівнем її теоретичного і методичного забезпечення щодо викладання предметів духовно-морального виховання.

Мета роботи полягає у визначенні та аналізі теоретико-педагогічних аспектів духовно-морального виховання дітей у процесі еволюції вітчизняної школи, висвітленні провідних чинників духовно-морального виховання в українській школі ХХ століття, визначенні інноваційні ідеї духовно-морального виховання дітей у школах незалежної України.

Першочерговим виховним завданням педагогічної теорії і практики ХХ ст. було формування морально досконалої особистості. Акцентуючи на сутності виховного процесу, вітчизняні науковці наголошували, що інтернаціональне, патріотичне, розумове, естетичне і фізичне виховання за радянською традицією мали значення настільки, наскільки покращували поведінку, тобто були морально детермінованими. Наразі вони не були самостійним предметом аналізу і розглядалися як компоненти системи морального виховання. Розвиток ринкових економічних відносин в Україні зумовив зміни в освітньо-виховній галузі і кардинальні соціальні наслідки. Зазначимо, що цей розвиток супроводжується суперечливими соціально-економічними модифікаціями, переорієнтацією виробничих відносин тощо. У таких умовах потребою для соціального прогресу і розвитку демократії стало виховання людини нового типу, яка отримала б нові духовно-моральні, морально-етичні, культурні, інтелектуальні характеристики.

Важливість указаних процесів полягає в тому, що зміни в соціальному середовищі обов'язково тягнуть за собою зміни у суспільній природі людини, яка існує в конкретному соціальному середовищі. Проте соціальне середовище останнього часу було, з одного боку, дуже мінливим, з другого – несприятливим для духовно-морального виховання дитини як усебічно розвиненої, цілісної особистості й індивідуальності. Як наслідок, національна освіта і виховання

опинилися в ситуації тотального зламу системи цінностей, духовних, моральних та ідеологічних орієнтирів, ідеалів, цілей. Це призвело до продукування людини-маргінала, для якої традиційні цінності вже є чужими, а нові – розмитими. Фетишизація грошей, капіталізація усіх сфер духовного життя стали детермінантами сучасного суспільства. Поняття «індивідуальність» в такому середовищі набуло форм індивідуалізму й егоцентризму [6].

Духовно-моральне виховання дітей ми розглядаємо в широкому значенні як цілеспрямоване створення умов (духовні, матеріальні, організаційні) для всебічного гармонійного розвитку особистості. Духовні умови визначаються релігійними, політичними, економічними формами суспільної свідомості. Під матеріальними умовами ми розуміємо усе соціальне середовище, яке охоплює систему соціально-економічних відносин, властивих сучасному суспільству, інституціалізовану систему освіти й виховання.

У сучасній педагогічній науці майже не обґрунтовуються засоби виховання в кожній особистості вміння протистояти злу, аморальності. Духовно-моральна криза сучасного суспільства виявляється в різних соціальних інституціях. Утрачається виховне значення школи як традиційного осередку і духовно-морального виховання, особистого захисту й добробуту дітей. Важливим моментом духовно-морального виховання дітей вважаємо те, що воно має ґрунтуватися на принципі справжнього гуманізму. Але доводиться констатувати, що суспільство свідомо стає на шлях, який не веде до гуманістичного ідеалу формування гармонійно розвиненої особистості.

На підставі вивчення педагогічної спадщини українських педагогів та науковців, Церкви, а також архівних документів доходимо висновку про дієвість і результативність духовно-морального виховання дітей у першій чверті ХХ ст. Їхній теоретичний і практичний доробок спрямовувався на вдосконалення системи цінностей духовно-морального виховання дітей у сучасних умовах, що дає багатий матеріал для розробки і вдосконалення сучасної системи духовно-морального виховання, а також сприяє об'єктивній оцінці їхнього внеску в теорію і практику виховання.

Освітні діячі України на початку ХХ ст. (П. Бажанський, А. Бачинський, І. Левицький) стверджували, що духовно-моральне виховання є складовою української системи виховання. Воно відповідає ментальності й духовності українців [4]. Отож ця проблема вимагала подальших глибоких наукових досліджень, які б уможливили використання в сучасному навчально-виховному процесі школи тих елементів, що є духовно-моральним імперативом. З огляду на предмет дослідження за індикатор часових змін узяли історію розвитку

української духовності, процеси духовно-морального виховання дітей в єдності з історією і розвитку вітчизняної школи та педагогічної освіти. Визначення етапів розвитку духовно-морального виховання дітей розглядаємо в контексті духовно-інтелектуальної біографії окремих персоналій.

На відрефлексовану й обґрунтовану аргументацію щодо періодизації педагогічної науки, зокрема, духовно-морального виховання дітей, впливають зміни ідеологем, що спричиняє коригування історії. Особливо це пов'язано з існуванням СРСР і тим типом історичного мислення, який ґрунтувався на концепціях суспільно-економічних формацій і термінології марксистського дискурсу (клас, класова боротьба, криза, революційна ситуація). Нині сформувався критичне, негативне ставлення до такого виду періодизації. В останні роки було запропоновано кілька варіантів нового розподілу історико-педагогічного процесу, які загалом стосуються розвитку вітчизняної освіти, зокрема, духовно-морального виховання дітей. У нашому дослідженні спираємося на розроблену загальну періодизацію розвитку педагогічної думки в Україні (О. Сухомлинська, 2004 р., Л. Березівська, 2006 р.) [5].

На основі аналізу суспільно-політичних, філософсько-педагогічних та організаційно-педагогічних засад духовно-морального виховання дітей у хронологічних межах дослідження ми визначили такі періоди духовно-морального виховання в історії вітчизняної школи означеної доби: християнська педагогіка Просвітництва і духовно-моральне виховання дітей в закладах шкільництва України в складі самодержавної Російської імперії (початок ХХ ст.); альтернативні підходи до духовно-морального виховання в школах України радянського періоду ХХ ст.; духовно-моральне виховання дітей на національній основі в навчально-виховних закладах незалежної України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Такий розподіл, як і будь-яке узагальнення, є умовним.

Теоретична та практична значущість духовно-морального виховання дітей в історії і розвитку вітчизняної школи й педагогіки належно поцінюється в роки незалежності Української держави. Сучасні вчені звернулися до ґрунтового вивчення вітчизняного історико-педагогічного досвіду минулого (Н. Агафонова, М. Євтух, В. Жуковський, Т. Завгородня, С. Золотухіна, І. Курляк, М. Левківський, О. Любар, Ю. Руденко, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко й ін.) та ретроспективного аналізу діяльності Церкви та її впливу на вирішення завдань духовно-морального виховання (І. Андрухів, А. Вихрущ, О. Вишневський, Л. Генік, Т. Ільїна, О. Каневська, І. Мицишин, М. Стельмахович, О. Тимчик, Т. Тхоржевська, Ю. Щербяк) задля

використання виховного потенціалу минулого в умовах сучасної вітчизняної школи.

Загалом перші українські уряди порушили проблему реформування системи освіти. Визначальним для цього періоду є досить обачний і поступовий шлях перетворень, а також залучення громадськості до розв'язання цієї проблеми. Освітня політика українських демократичних урядів 1917–1920 рр. ґрунтувалася на принципі узгодження світського й релігійного у процесі духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі. Співіснування світської та церковної народної освіти тривало впродовж усієї доби новітньої української революції.

В Україні за часів національно-визвольних змагань право визначення змісту, форм і методів духовно-морального виховання дітей надавалося батькам. Школа, яка юридично не була відокремлена від Церкви, вважалася і проголошувалася світським закладом [3]. Вивчення дисциплін духовно-морального спрямування вважалося необов'язковим (лише за згодою батьків учнів). Проте викладання предметів релігійного циклу визнавалося обов'язковим для навчально-виховних закладів різних типів. Навчальні плани передбачали предмети «Закон Божий» та «Богослов'я». Зберігалася посада законовчителя у школах.

Виховання в усіх навчальних закладах цього періоду мало духовно-моральну основу. Збереглися порядки, устрій школи, церковні свята, урочистості, традиційні християнські заходи у позаурочний і позашкільний час. Водночас прикметним для системи духовно-морального виховання дітей було національне обрамлення. З огляду на зміст і форми виховного процесу останній сприяв розвитку в учнів наукових і релігійних світоглядних орієнтацій, благочестивих намірів, високих моральних рис і духовних цінностей, а головне – формуванню національного світогляду. Національне виховання, яке стає провідним, не використовувало моральний, етичний потенціал релігії.

Протягом 1930-х років певний вплив на функціонування народної освіти в Україні мали індустріалізація та педагогічні технології стандартизованого навчання. Сформована система освіти забезпечувала достатній для задоволення потреб народного господарства кількісний і якісний рівень підготовки фахівців, але не мала змоги продовжувати педагогічні експерименти, здійснювати інноваційний пошук.

У часи воєнного комунізму та НЕПу значна увага приділялася національному розвитку, тобто реалізації національного характеру школи, впровадженню рідної мови й українізації змісту навчання; становленню

трудового аспекту освіти – переходу до єдиної трудової школи як основного і фактично єдиного типу середнього загальноосвітнього закладу; вихованню – спрямуванню школи на формування цілісної, гуманної особистості, орієнтованої на відтворення цінностей національної і загальнолюдської культур у творчій життєдіяльності, саморозвитку і моральній саморегуляції поведінки [7]. Специфіка вказаного періоду полягала у ліквідації неписьменності та поширенні масової початкової освіти, секуляризації освіти, поєднанні громадських і державних засад у фінансуванні й управлінні освітою, значній диверсифікації форм і напрямів навчально-виховного процесу, українізації освіти; підпорядкуванні освітнього розвитку програмам соціального розвитку, зміцненні матеріальної і кадрової бази освіти, становленні прогресивних педагогічних шкіл у різних галузях навчання і виховання.

Згідно з політичним курсом більшовицької партії й уряду в 1930–1940-х роках відбулося реформування освітньої галузі, що привело до докорінної зміни духовно-морального виховання дітей у школі. Законодавчі положення радянської влади відокремили Церкву від держави, а школу – від Церкви. Декларування свободи совісті громадян насправді виявилось насадженням атеїстичних поглядів, запровадженням антирелігійної пропаганди. Радянська держава визначила напрями розвитку освіти згідно з політичними та соціальними завданнями, які охоплювали боротьбу з релігією як ворожою ідеологією, з Церквою і духовенством – як контрреволюційною силою.

Суспільно-політична, науково-педагогічна думка поступово стає виразницею офіційних ідеологічних догм. Обираються альтернативні підходи до справи духовно-морального виховання дітей. Школа перетворюється спочатку на безрелігійну, світську, а пізніше – на войовничо безвірницький, антирелігійний навчальний заклад, цілковито позбавляється релігійного впливу, вилучивши предмети духовно-морального спрямування, звільнившись від законовчительської функції, змінивши порядки й устрій на цілковито світські. Зміст навчального курсу розробляється на науковій основі, не передбачаючи ні релігійної, ні антирелігійної проблематики. Антирелігійне виховання учнівства як альтернатива релігійному зрідка виявляється в позаурочній та позашкільній роботі і не має всезагального й систематичного характеру [1].

На західноукраїнських землях, які знаходилися під польською окупацією, у період до початку і наприкінці Другої світової війни зберігається система духовно-морального виховання в навчально-виховних закладах. Тісно співпрацюють громадські й церковні організації, здійснюють активну діяльність різноманітні молодіжні об'єднання і товариства на засадах християнської

моралі й національних цінностей. У 1945 – наприкінці 1980-х років використовувалися насильницькі методи впровадження антирелігійної пропаганди в систему навчально-виховної роботи закладів шкільної освіти. Антирелігійне виховання учнів охопило всі ступені школи й ланки виховного процесу, виявлялося у різноманітних формах і мало переважно примусовий характер. В умовах тривалого панування тоталітарного режиму загострилися суперечності між колосальними виховними можливостями народної педагогіки і рідної мови та незадовільним їхнім використанням у науковій теорії і методиці родинно-громадсько-шкільного виховання, у виховній роботі в школі, практиці виховання дітей у сім'ї та педагогізації батьків, розвитку етнопедагогіки й педагогічної науки через використання в ній нових прогресивних виховних технологій.

У 1990–2012-х роках відбуваються перетворювальні педагогічні процеси в контексті бурхливих суспільних подій. Установчий з'їзд Народного руху України (1989 р.) ухвалив програму, в якій висунув завдання відродити і розвивати національну освіту й виховання, організувавши їх у повній відповідності до політичних, економічних, культурних інтересів республіки. Ставилося за мету відродити людину як морально відповідальну особистість, громадянина і господаря, переконаного, що нормою його життя у суспільстві має бути неухильне дотримання народних чеснот і вимог християнської моралі.

Таким чином, на сучасному етапі вдосконалення національної системи освіти України в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів вважаємо за доцільне творчо використовувати не лише теоретичні здобутки, а й практичний доробок вітчизняних науковців та педагогів досліджуваного періоду в царині організації духовно-морального виховання дітей. Насамперед це наповнення змісту підготовки майбутніх учителів здобутками теорії і практики духовно-морального виховання; адаптація процесу духовно-морального становлення особистості (як чинника виховної системи сьогодення) у річищі інтеграційних процесів у європейському освітньому просторі з подальшим акцентуванням на гуманізації змісту навчальних програм; удосконалення діяльності загальноосвітніх шкіл з духовно-морального виховання учнів; упровадження нових змісту, форм і методів духовно-морального виховання у роботу позашкільних закладів; системний підхід до об'єднання різних інститутів формування особистості на засадах християнської моралі. Проведене дослідження не претендує на повне і всебічне розкриття порушеної проблеми. Перспективними напрямками вважаємо дослідження змісту навчально-методичного апарату з духовно-морального виховання учнів,

впливу духовенства на духовно-моральне виховання підростаючого покоління; здійснення порівняльного аналізу змісту виховної роботи в навчальних і позашкільних закладах різних регіонів України в певні історичні періоди; з'ясування принципів, змісту, форм і методів духовно-морального виховання дітей у різних типах навчально-виховних закладів; висвітлення взаємодії молодіжних, громадських і державних організацій у духовно-моральному вихованні на сучасному етапі. Подальшого вивчення потребують особливості духовно-морального виховання дітей в освітніх закладах різних типів окремих регіонів України, внесок маловідомих педагогів, освітніх діячів минулого у теорію і практику християнської освіти й виховання тощо.

Література

1. Амосов Н. Антирелигиозное воспитание в школе / Н. Амосов // Антирелигиозное воспитание в школе: сб. под рук. А. Т. Лукачевского. — М. : Безбожник, 1929. — С. 22 – 30.
2. Алексеенко А. П. Природа духовности: монографія / А. П. Алексеенко. — Х. : Факт, 2004. — 240 с.
3. Антология педагогической мысли России 2-й половины XIX – начала XX века / сост. П. А. Лебедев. — М. : Педагогика, 1990. — 608 с.
4. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калениченко. — М. : Педагогика, 1988. — 640 с.
5. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів: хрестоматія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2011. — 384 с.
6. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с.
7. В боротьбі за реалізацію ухвал ЦК ВКП(б) та Київської МПК про школу та піонерську організацію. — К. : Рад. шк., 1932. — 48 с.
8. Євтух М. Б. Проблеми виховання молоді у світлі християнського вчення / М. Б. Євтух, Т. Д. Тхоржевська // Виховання і культура. — 2001. — № 1(1). — С. 57–59.
9. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: статистич. зб. — К. : Статистика. — 1973. — 316 с.
10. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей в історії педагогіки та вітчизняної школи: монографія / І. Л. Сіданіч, О. П. Кислашко. — К. : Дорадо-Друк, 2012. — 496 с.

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ШКОЛЕ XX СТОЛЕТИЯ

И. Л. Сиданич

В статье проанализированы теоретико-педагогические аспекты духовно-нравственного воспитания детей в процессе эволюции отечественной школы, освещены основные задачи духовно-нравственного воспитания в украинской школе XX века, определены инновационные

идеи духовно-нравственного воспитания детей в школах независимой Украины, представлены основные выводы историко-педагогического исследования проблемы духовно-нравственного воспитания детей в отечественной школе.

Ключевые слова: отечественная школа, духовно-нравственное воспитание, концептуальные подходы, ключевые факторы духовно-нравственного воспитания детей в школе.

THEORETICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN IN THE NATIONAL SCHOOL OF THE TWENTIETH CENTURY

I. L. Sidanich

In the article pedagogical and theoretical aspects of spiritual and moral education of children in the process of evolution of domestic school are analysed, key factors of spiritual and moral education at Ukrainian school of the XXth century are characterized, innovative ideas of spiritual and moral education of children at schools of independent Ukraine are defined, findings of historical and pedagogical investigation of the problem of spiritual and moral education of children at domestic school are presented.

Key words: domestic school, spiritual and moral education, concept approach, key factors of spiritual and moral education of children at school.

Сіданіч Ірина Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління навчальним закладом та педагогіки вищої школи Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту та психології» НАПН України (м. Київ, Україна), E-mail: 2363395@ukr.net

Sidanich Iryna Leonidivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Chair of Development of Educational Institution and Higher School Pedagogics of Management and Psychology Institute, State Higher Educational Institution «University of Education Management», the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. E-mail: 2363395@ukr.net

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України М. Б. Євтух

Reviewer – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine M.B. Yevtukh